

## Elif Şafak'ın *Bit Palas* Romanında Çöplük Olgusu, Temizlik ve Arınma

Cafer Gariper\*

Yasemin Küçükcoşkun\*\*

Türk edebiyatında toplumun problem alanlarına zaman zaman eleştirel bakış getiren edebiyat eserleriyle karşılaşılır. Bu eserler bazen ideolojik bakışın dışında, realist-natüralist yönelişle toplumun içten içe eskiyen, çürüyen, hatta kokuşan yanlarını dikkatlere sunmaya yöneliktir. Bu tür edebî ürünlerin içerisinde Ömer Seyfettin'in *Kaşığı* ve Sabahattin Ali'nin *Kağmı* hikâyesi gibi az da olsa insanı, toplumu ve sürdürülen hayatı nesnelere etrafında ya da nesnelere ilişkilendirerek yorumlayan eserlerle de karşılaşılır. Elif Şafak'ın içinde bulunduğumuz zamanı konu alan, yaşanan hayata ve topluma çöplük olgusu etrafında yaklaşım getiren postmodern özellikler taşıyan *Bit Palas* romanı, nesnelere yığılı olarak çöpün merkeze alınarak insan hayatının çöple temasını dile getirmesi bakımından bunlardan biridir. Elif Şafak, yaşadığı döneme gecikmiş bir natüralist yazar gibi yaklaştığı toplum hayatında eskiyen çürüyen, kokuşan, kısacası çöplükleşen yanları bulmasını ve göstermesini, bu hayatı postmodern öğelerle birleştirerek vermesini bilir.

Elif Şafak'ın 2002'de *Metis Yayınları* arasında çıkan dördüncü romanı *Bit Palas*, çok katmanlı ve açık uçlu postmodern bir eserdir. Roman, ele aldığı modernleşme, yalnızlık, yabancılaşma, iletişimsizlik gibi konuların yanında çöplük konusunu ve olgusunu da problem hâline çevirir ve bunu zaman zaman ironik düzlemde insanın hayatın içindeki absürt duruşuna kadar götürür. Postmodern roman olması dolayısıyla konu düzleminde çok katmanlı bir yapı kurar. Bu katmanlardan birini çöp fikri etrafında kurulan yaşama alanlarının gittikçe daha karmaşık bir hâl alması ve çöplüğe dönüşmesi oluşturur. Romanın kurmaca dünyasında ironik bir dille aynı mekânda farklı yaşama alanlarının çöp kokusu çevresinde birbirleriyle etkileşim alanına girmeleri anlatılır. Anlatıcı, çöp ve çöp kokusundan başlayarak çöplükleşme olgusunu mekândan insan ilişkilerine ve hayatın ayrıntıda kalan alanlarına doğru genişletir. Böylece

romanın üst katmanında çöp ve çöp kokusunu ele alırken alt katmanında insanı dikkatlere sunma yoluna gider.

*Art Nouveau* (yeni sanat) tarzında, her katı farklı mimaride planlanmış bir apartman olan *Bonbon Palas*'ın merkez alınarak modern hayatın içerisindeki ilişkiler ve ilişkisizlikler ağının çöplüğe dönüşmesinin dikkatlere sunulduğu romanda, somuttan soyuta uzanan bir çizgide yaşanan mekânın, tarihin, dilin ve hafızanın kokuşmuşluğunda, kişilerin çeşitlenen, bu çeşitlenme içinde sınırlı kalan kurtulma, arınma arzusu ve arayışları sergilenir. Mekânın anlamsızlaşmasına ve ötekileşmişliğine bağlı olarak aykırı kişiliklerin de hayatları anlamsızlaşmış ve ötekileşmiş yahut ötekileştirilmiştir. Hayatın kirlenerek değersizleşmesi, ruhun yitimi içerisinde insanlar, yer yer temizlenmeyi ve arınmayı arayacaklardır. Bu da anlatı düzlemine bağlı olarak romanda koku ve renklerin anlam değişimine uğradığı, etnisitenin, dil ve inanç farklarının, hatta insanın önemsizleştiği, kendi içine sürgün, yalnızlaştırılmış hayatların sürdürüldüğü anlatı evrenin kurulmasına zemin hazırlayacaktır. Hayatın içinden yaşamın dışına düşen insanların kayıtsızlığının çöplük hâline getirdiği yaşama alanlarında sınırlı kalan temizlik ve arınma çabası da kendini gösterir. Fakat bu, her zaman istenen şekilde olmayacak, arzulanan sonucu vermeyecektir.

Elif Şafak'ın *Bit Palas* romanı çöp olgusu etrafında oluşturulan, 'saçmalama'yı da postmodern düzlemde anlatıma dönüştüren bir kurguya sahiptir. Çöp ve çöplük olgusunu anlatan roman, birçok anlatım ögesini bünyesine katıp karnavallaştırarak aslında çöplük olgusunu da kendine mal etmiş, başka bir ifadeyle romanın kendisi biriken bir çöp hâline gelmiş olur. Sonunda roman birçok konunun, problemin, hayat tarzının ve kişinin üst üste yığıldığı, iç içe geçtiği bir yapıya dönüşür. Çöplükte farklı özellik ve yapılarıdaki nesnelere rast gele bir araya gelmesi gibi zıt karakterli insanların kurmaca dünyada bir araya toplanması söz konusudur.

Postmodern romancının sıradan herhangi bir konu düzleminden, kelimedenden, insan tipinden, tarihi olaydan yola çıkarak ele aldığı kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturan kurgusu, *Bit Palas* romanında *üstkurmaca* ile sağlanır. Romanda esas itibarıyla eski zamanlarda çöp kutularının gri teneke kapaklarıyla oynanan bir çeşit fal oyunu arasındaki ilgi, zaman-mekân kavramları içerisinde kısıtlanan insanın yazgısı karşısındaki çaresiz duruşu ile ilişkilendirilerek ele alınır. Bu çerçevede roman, varoluşçu felsefeye yaklaşan şekilde, biraz da insanın hayatın içindeki absürtlüğünü ve anlamsızlığını dikkatlere sunar. Çevrenin kirlenmesi, iletişim kopukluğu, duygu ve düşüncelerin, inancın gittikçe değer yitimine uğraması, sonunda bizzat insanın kendisini çöpe, toplumu çöplüğe çevirecek mahiyettedir.

*Bit Palas*'ta çöplük olgusu, romanın adına uygun düşecek şekilde, önemli bir yer tutar. Romanın kurmaca dünyasında çöplük, somut ve soyut planda yer alır. Somut planda başlayan çöplük olgusu gittikçe maddî çevreyi aşan, soyut plana doğru genişleyen yapıda karşımıza çıkar. Anlatıcı, kirlenen çevreyle birlikte insan ilişkilerinin de kirlenmesini, gittikçe bunun iletişimsizliğe dönüşmesini konu edinir. Çöplük olgusu, zamanla dildeki ve zihindeki kirlenmeye kadar genişler. Roman, bir tarafıyla Bonbon Palas çevresinde çöplük olgusu etrafında modernizme bağlı olarak insanın çevreden, insanın tabiatından, insanının insandan, insanın kendisinden kopmuşluğunu dikkatlere sunar. Diğer yandan insanların önce kokuya ve çöpe karşı duyarlı davranırken zamanla bunu kanıksamalarını, hayatlarının içine katmalarını, ister istemez buna katlanmalarını ve alışkanlık hâline getirmelerini anlatır. Çöp ve çöplük insanın görünmez, ancak hissedilir parçası hâline gelir. Sonunda insan hayatını daha çok alışkanlıkları yönlendirir.

### **Mekânın dili ve gösterge alanları: Çöplükleşen mekân**

*Bit Palas* romanı, 1966 yılında inşa edilen ve Bonbon Palas adı verilen (s. 33) modern bir bina içerisinde ve etrafında sürdürülen insan yaşamalarını konu alır. Mekân, insan hayatının önemli bir tarafını kurar. İnsanın varoluşunu gerçekleştirdiği, kendisini konumlandığı, ruhunun oturma alanı kıldığı, bedeniyle bütünleştirdiği dış dünya ve nesnelere oluşur. Dış dünya ve nesnelere insanın iç dünyasından ayrı değildir. Dış dünya ile birlikte var olan, onunla anlam kazanan insan, mekân ve onu oluşturan nesnelere dünyasıyla uyum sağladığında iç dünyasını da düzenler. İnsan, dış dünyayla ve nesnelere iç dünyası arasında uyum sağlayamadığında huzurlu ve uyumlu bir yaşama alanı da kuramaz.

Elif Şafak'ın *Bit Palas* romanı, bir tarafıyla insanın mekânla olan çatışma alanında varlık kazanır. Bolşevik ihtilâli sonucu Rusya'dan sürülen, İstanbul'da yaşama şartlarını kuramayınca Paris'e giden, fakat uzun yıllar sonra tekrar İstanbul'a dönen, ülkesinde general iken hayatın içinde değersizleşen Pavel Pavloviç Antipov'un ısrarı üzerine, modası çoktan geçtiği hâlde Art Nouveau tarzında yapılan binanın en çarpıcı özelliği, katlardan hiçbirinin diğerine benzememesidir. (s. 58) Bu da aynı binada yaşayan insanlar arasında önemli bir mesafe koyar. Anlatıcı bu durumu, "[a]radaki farklılıklar öylesine çarpıcıydı ki, insan bunlara bakarken, apartman sakinlerinin hem aynı mekânı paylaştıklarını, hem de aynı yerde yaşamadıklarını düşünmeden edemiyordu." (s. 58) şeklinde dile getirir. Apartmanda yaşayan insanların birbirleriyle iletişimsiz, birbirlerinden kopuk yaşamaları, yapıcı bir iletişim ağı kurmadan sadece kendi hikâyelerini yaşamaları gittikçe çöplükleşen bir çevreye, ortama

zemin hazırlar. Ancak, bu birbirinden kopuk evleri ve içinde yaşayan insanları birbirine bağlayan bir öge vardır: O da çöp kokusu.

Bonbon Palas'ta yaşayanlar, uzun süre duvar dibinde biriken çöplerden şikâyetçidir. "Şubat başından Nisan ortasına kadar, bölgenin çöp toplama işini üstlenen özel şirketin batması ve yeni bir şirketin ihaleyi alması arasında geçen süre boyunca çöp tepesi ve onunla birlikte palazlanan ekşimsi koku dayanılmaz bir hâl almıştı[r]." (s. 14) Ortalık "[b]uram buram kedi çışı" kokmaktadır. (s. 77) Apartman sakinleri kokunun bahçeye atılan çöplerden geldiğini düşünür. (s. 218) Apartmanın çöplerine dadanan kediye "Çöplük" adı verilmiştir. (s. 76) Duvar dibindeki çöplük onun krallığı durumundadır. (s. 77) Etrafı kaplayan koku, daha önce 2 numarada oturanın beslediği yirmi, otuz kedinin çişinin çıkardığı kokuyu unutturacak hâl almıştır. Bir süre sonra çöpler yeniden toplanmaya başlanır. Çöpçüler yanlış saatte de olsa düzenli olarak çöpleri alırlar. Buna rağmen apartmanda sürekli artan bir çöp kokusu vardır. (s. 83)

Çevreyi çöp ve çöp kokusu kapladıkça insanlar bundan etkilenir. Kendilerini değişik şekillerde çöpten ve çöp kokusundan korumaya çalışırlar. Roman kişilerinden Hijyen Tijen "[m]ikrop kapıca[k] diye sokağa çıkmaz" olur. (s. 81) Fakat çoğu zaman bu da çözüm olmaz. "Köpekler nasıl kendilerinden korkanların yanında alırsa soluğu ya da saç kılları, sofrada onlardan en çok öğrenenlerin çorba kâselerinden çıkıverirse, Cemal'in lafa dalıp izini kaybettiği hamamböceği de, görüş alanına girmek için Hijyen Tijen'i bulmuştu bunca insan içinde." (s.112) Yalnız bununla da kalmaz. Kızı Su, bitlenmiştir. O da kızının elbiselerinin üzerlerinde bit dolaşıyor diye hepsini camdan atar. (s. 114) Su, "[a]nnem diyor ki, bit babamdan geçmiş. Babamın sürtüklerinden babama bulaşmış, sonra babam bana sarılınca da bana bulaşmış." (s. 115) şeklinde annesinin bu duruma getirdiği yorumu aktarır. Hijyen Tijen'in çöp kokusuyla birlikte mutsuzluğu da gündən güne artar. (s. 214) Hijyen Tijen şahsında anlatılan şu bilgiler onun çöp fikri etrafında paranoyaya varan psikolojik durumunu göstermeye yarar:

"Uzunca bir süredir kronik düzeyde seyreden temizlik merakı, sinsi bir hastalık gibi gözlerine vurmuştu belli bir aşamadan sonra. Artık gözleri, iki çalışkan kıyma makinesi gibi, gördükleri her şeyi ince ince çekiyor; bütünü parçalarına, parçaları ayrıntılarına, ayrıntıları da katrelerine ayırıyordu. Salondaki halıya baktığında mesela, halıyı değil de desenlerini ve o desenlerin içinde barınan lekeleri ve o lekelerle tutunan pislik zerrecikleri seçiyordu. Ayrıntılarda keskinleşen gözleri, gözle görülmeyen parazitlerin peşine düştüğünden beri, baktığı hiçbir şeyi bütünüyle kavrayamaz olmuştu." (s. 252)

Apartmanda Sidar'ın dairesinde çöp kokusu en az hissedilen yerdir. (s. 197) Fakat bu durum fazla bir şey ifade etmez. Anlatıcı, çöpün aldığı vahim durumu ifade etmek için "[h]er geçen gün, sıcaklarla birlikte, çöp kokusu da arsızlaşıyor. İnsan böyle bir kokuya sokakta maruz kalsa adımlarını sıklaştırır, arabadaysa camları kapatır. Ama oturduğunuz ev böyle kokuyorsa, kapana kısılmışsınız demektir." (s. 239) der. Sonunda Bonbon Palas'ın etrafının çöplüğe dönüşmesi karşısında,

"BU DUVARIN ALTINDA  
YATIR VAR  
ÇÖP DÖKMEYİN!" (s. 273)

şeklinde *Art Nouveau* tarzında yapılan binanın bahçesinin duvarına paradoksunu kendi içinde barındıran bir yazı yazılır.

Çöp ve çöplük fikri büyüyerek bütün şehri içine alır. *Bit Palas*'ta Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomora* romanıyla metinler arasılık kurabileceğimiz tarzda şehrin olumsuzlanmasıyla karşılaşırız. Bu çerçevede on numarada oturan Madam Teyze,

"Erkek kardeşim, Kahire'ye gitmişti seneler evvel. Dedi ki uçaktan iner inmez bir uğultu duyuyormuş insan. Kahire'nin uğultusu. Oysa havaalanı şehre epeyce uzakmış. Meğer fersah fersah ötesine uğultusunu yayarmış şehir. Düşünün bir. Bu nasıl şehir, orada yaşayan insanlar nasıl insanlar ki sığamamışlar kaplarına, taşıvermişler böyle... Ama Kahire uğuldar, İstanbul kokar. Daha bu şehre yaklaşımadan, uzaktan bile kokusunu alabiliyor yabancılar... Kahireli de kendi uğultusunu duymaz herhâlde, İstanbullu da kendi kokusunu almaz. Her ne kadar eski şehirler bunlar. Ben gençken bilmezdim İstanbul'un bu kadar yaşlı olduğunu. Yaş ilerledikçe, çöpler de artıyor hâliyle." (s. 118) değerlendirmesinde bulunur. Kişileştirilen İstanbul,

"Eğer şu dinmeyen iştahıyla, daima aç gövdesine indirdiklerinden hiçbir şey çıkarmasaydı dışarıya, çoktan infilak etmiş olurdu şimdiye değin; kendiyile birlikte, karnındakileri de canlarından ederek. Çıkartıyordu neyse ki. Yaşadığı için ve yaşamak için, pis kokulu gazlar, mide bulandırıcı sıvılar, dışkıları, kusmukları ve balgamları çıkaran bir insan gibi ve bir insan kadar, arındırıyordu o da yorgun ve kindar gövdesini. Çöplere akıtıyordu cılk yaralarının cerahatlerini. Şehr-i şehir, açılan çukurlara gömülse de tepe tepe biriken, kürek kürek yakılsalar da küllerinden yükselen, uzaklara götürülse de bir türlü ortalıktan eksilmeyen ve içlerinde mıknatıs varmışçasına birbirlerini çeken çöplere borçluydu hâlâ hareket edebiliyor olmasını (...) Bir son değildi çöplük. Yaşam sona ermiyordu orada; biçim ve öz değiştiriyordu sadece." (s. 259)

şeklinde çöple ilişkilendirilerek tanıtılır. İstanbul'un böylesine kötü tasvirlerle verilmesi, bu şehrin farklı 'diğer' yanının belirmesini sağlar. İstanbul, tarihin farklı kesitlerinde değişik milletlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmasıyla, her zaman çok göç alan, kozmopolit yapısıyla çoktan bir çöp şehre dönüşmüştür. Bu şehir bir yönüyle dünyanın çöplüğü hâline gelmiştir ve arınmaya ihtiyacı vardır.

Romanda apartman ve şehir, insan ve şehir, insan ve apartman, hatta tarih ve insan, kısacası bütün diğer unsurlar birbirinden bağımsız görünse de bütün bunlar çöp fikri etrafında birleşir. *Bit Palas*'ta çöp, bazen esrarengiz görünüm alır. Çöp torbalarının kapı önlerinden çalındığı düşünülür. (s. 157) Bu durumun farkına varan roman kişileri bazen dışarıya bıraktıkları çöpü tekrar içeriye alma paranoyasına kapılırlar. Zeren Ateşmizaçoğlu'nun gözüne kapının önüne bıraktığı çöp torbası "[b]irden, sırlanmış bir mahfaza, ağzı mühürlü bir mektup gibi" görünür. (s. 103) Fakat döndüğünde çöp torbasını kapının önünde bıraktığı yerde bulamaz.

Roman kişilerinden yirmi beş sene önce kocasını kazada kaybeden Madam Teyze, çöp biriktirmeye başlamıştır. Romanın kurmaca dünyasında bu durum,

"Madam Teyze, bundan yirmi beş sene evvel kocasını bir kazada yitirip, Bonbon Palas'ın 10 numaralı dairesine tek başına yerleştiğinde, başkalarına ait eşyalarla karşılaşmıştı burada. Sahiplerini yitirmiş, son kullanma tarihlerini geçirmiş, yüz seksen bir adet eşya... (...) Belki geçmişte kendi eşyalarına sahip çıkmamıştı ama bundan böyle sebatkâr bir emanetçi gibi göz kulak olacaktı başkalarının eşyalarına. Çünkü artık, ne vaktiyle istemeden yitirdiği eşyaların aslında kendisine ait olduğuna inanıyordu, ne de şimdi istemeden edindiklerinin aslında başkasına ait olduğuna.

... kaldırıp atmak da, mülk edinmeye çalışmak da, kendilerini eşyalarının sahibi zannedenlere mahsustur. Oysa sahipleri değil, sadece hikâyeleri vardır eşyaların. Ve zaman zaman bu hikâyeler, onlara bulaşan insanlara sahip olur." (s. 349-350)

şeklinde ifadesini bulur. Aslında Madam Teyze, psikolojik olarak, pek de farkında olmadan, hayatında açılan boşluğu doldurma çabası içindedir. O, biraz da tesadüfün eseri olarak kiraladığı evdeki başkalarına ait eşyaları atmak istemez, bir gün sahiplerinin gelip alabileceği düşüncesini geliştirir, sonra bu tavrı çöp biriktirmesine yol açar. Sonunda o, dış mekânın çöplerini de evinde biriktirmeye başlar:

"Denizin kıyısında saatlerdir sabırla bekliyordu Madam Teyze, kendi gibi lodosçularla birlikte. Parçalanmış yelkenler, kırılmış kürekler, ibresi bozulmuş pusulalar, rotasını yitirmiş dümenler, tekne isimlerinden dökülmüş harfler, çoktan yerlerine ulaşmış yolculardan ve asla

o asude cennete varamamış yolculuklardan artakalan nesnelere getiriyordu dalgalar lodosun her celallenişinde.

Tatilde kaptırdığımız deniz yatakları ya da plastik topraklar; rüzgârın kaçırdığı hasırlar veya şapkalarla oynamaktan hevesini alınca, hepsini birer birer teslim eder deniz, getirip başka başka kıyılara...

Denizin getirdiklerini topluyordu Madam Teyze, kendi gibi lodosçularla birlikte." (s. 300)

Bonbon Palas'ın sakinleri her yanı, hatta evlerin, kuaför salonunun içini saran çöp kokusunun ve böceklerin kaynağını merak ederler. Bir kısmı bunun sebebinin bahçeye ve bahçe duvarına yakın yere atılan çöplere yüklerken durum ortaya çıkar. Madam Teyze, dışarıdan topladığı çöplerle evini *çöp eve* çevirmiştir. Roman kişilerinden ilkokula giden Su'nun bir gün Madam Teyze'nin evine girmesiyle durum anlaşılır. Çevreye yayılan çöp kokusunun da, böceklerin de kaynağı Madam Teyze'nin çöp evidir. (s. 258, s. 332 -335) O, "[e]vini ağzına kadar çöp doldürmüş"tur. (s. 359)

*Bit Palas*, yalnızca insanın çevresinin çöplüğe dönüşmesinin anlatımıyla kalmaz. Roman, mekânla birlikte insanın çarpık, kirlenmiş, çöplüğe dönüşmüş yanlarını gören bir dikkatin ürünüdür. Bonbon Palas'ta dedikoduyla kirlenilen hayatın merkezi durumundaki kuaför salonu insan ilişkilerinin çarpık yanlarını göstermeye yarayan ayna gibidir. Bayan kuaförü olan ikiz kardeşlerden Cemal, yanlarında çalışan çıraklar ve bazı müşteriler bunu sergileyecek hayat anlayışına sahiptir. Yüzü sivilceli, ergenliğe yeni geçen çırağın anlatımından müşteriler ve bina sakinlerine kadar yapılan tanıtma ve dedikodular bunu gösterir. Bonbon Palas'ta oturan Hijyen Tijen hakkında Cemal'in müşterilerle yaptığı dedikodunun üzerine gelen temizlik hastası Hijyen Tijen'in dikkatiyle kuaför salonu şu şekilde karşımıza çıkar:

"Karşısındaki kadın bu karşılaşmadan zerre kadar hazzetmediğini ele veren donyağı bakışlarıyla onu tepeden tırnağa şöyle bir süzdükten sonra, hiçbir şey demeden başını çevirip sağı solu incelemeye koyuldu. Yerde süpürülmeyi bekleyen saç kırıklarına, yıkana yıkana rengi atmış havluların eprimişliğine, müşterilerin boyunlarına bağlı leopar desenli muşamba örtülerdeki lekeler, bir duvarı boydan boya kaplayan aynanın kenarındaki incecik çatlağa, aynanın kıyısında paralel uzanan tezgâhın kıyısında köşelerinde kalmış sivrisinek ölülerine, üzerinde kutu kutu aynı marka jöle, saç köpüğü ve briyantın dizilmiş rafların tozuna, saç fırçalarına sıkışmış kıl yumaklarına, koltukların yırtıklarından görünen delik deşik süngerlere, eşyaların döküntülüğüne, tekerlekli üç katlı manikür sehpasında çalkalanan muhtevası şaibeli

köpüklü sulara takıldı birer birer. Gördüklerinden duyduğu hoşnutsuzluk o kadar derin, burayı derhâl terk etme arzusu öylesine belirgindi ki, ona baktıkça, çalıştığı mekânla beraber kendisini aşağılanmış hisseden Cemal, dilinin ucunda biriken tekmil nidalarını gerisin geri yutup, suspus oldu." (s. 108-109)

Burada yüzeysel insan ilişkileriyle kirlenen, çöplükleşen mekân, aynı poetik anlamı üretir. Mekânın kirlenmesi ve çöplüğe dönüşmesi aslında insanın iç dünyasında başlayan kirlenmenin mekâna, çevreye genişlemesinden, insanın ruhundan ilişkilerine taşmasından başka bir şey değildir. *Nadya*'nın "[i]nsanı kirleten ağzına giren değildir. Ağzından çıkandır insanı kirleten." (s. 181) sözü, romanın bu anlamda öncelendiği fikri göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İnsanlara karşı olan ilgisizlik ve sevgisizlikte çöp olgusu ve koku da rol oynar. *Nadya*, doğru dürüst bir işi olmayan, kendisine yalan söyleyen ve sonunda kendisini aldatan kocasını sevemez. Onunla birlikte "pis kokulu Karagöz kuklaları"nı koyduğu kehribar çantaya da tahammül edemez. (s. 183) Bu olumsuz bakışta kocası Metin Çetin'in ait olduğu dünya, kehribarın ve Karagöz'ün kendisine yabancı kültür ögesi olması da rol oynar. Bu sevgisizliğe Bonbon Palas'ta günden güne artan çöp kokuları da karışır, içinde bulunulan mekânı nefret edilen alana çevirir.

Elif Şafak'ın *Bit Palas* romanı, ülkenin sosyal hayatından, geçtiği tarihî süreçten ayrı düşünülemez. Sürdürüle gelen hayatın içerisindeki değişimler ve gelişmeler romanın kurmaca dünyasında yerini bulur. Çöpün kimi zaman tehlikenin odağı durumuna dönüşmesi bunlardan biridir. Yahudi olan Ethel'in derviş sevgilisi "[o] sene yılbaşına bir hafta kala bir akşamüstü İstiklal Caddesi'nin çöp bidonlarından birinde patlayan ve hiçbir örgütün sorumluluğunu üstlenmediği bombanın dört kurbanından biri" olur. (s. 164)

Romanın kurmaca dünyasında bakışlarını gezdiren anlatıcı, psikolojide algıda seçicilik şeklinde adlandırılan duruma uygun, çöplük olgusu etrafında farklı gelişmeleri de aktarır. Televizyonun verdiği bir habere göre "[ü]ç günlük bebeğini bir poşetin içine koyup, süpermarketlerden birinin çöplüğüne bırakan 16 yaşındaki anne" yüzünü kameralardan saklamaya çalışırken yakalanmıştır. Polisler bebeğin adını "Kader" koymuşlardır. (s. 249)

Romanda hafıza, hatıralar, bilgi, tarih ve dil gibi öğeler de çöplük fikriyle birleşir. İnsan, bir yığın bilgiyi hafızasında depolamaktadır. "Başkaları hakkında edinilen bilgiler, çöplükten gelişigüzel çıkarılan yiyeceklere benzer. Tadına varamayacak olduktan sonra, kokutmak zorunda değiliz beynimizde." (s. 278) sözü, başkalarıyla ilgili gereksiz bilgiyi öteleyen bakış açısını yansıtır. Bilgi edinme de "[m]ümkün olduğunca fazla bilgi



müsveddesini, mümkün mertebe bulaşmadan, karışmadan, üstlerini başlarını pisletmeden edinebilmek için sabırla kıvranarak bekliyorlardı konuşmanın devamının gelmesini." (s. 115) cümlelerinde anlamını bulduğu üzere çöplük fikriyle gelir.

Tarih, savaşların ve yenilenlerin çöplüğüdür. Çarlık rejiminin yıkılmasıyla İstanbul'a gelen insanlar memleketlerinden itilmişlikleriyle, hatta atılmışlıklarıyla sürgün bir hayatı yaşamak zorunda kalırlar. Çünkü yeni rejim, onları eski rejimin artığı çöplükler gibi görmüş, yok etmek istemiş, onlar da başka ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır.

İronik bakışla dil de çöp kavramı içerisindeki yerini alır:

"Ve nasıl yemeklerin posası varsa, dillerin de artığı vardır. Gün içinde kullanmadığımız, kullanmak bir yana telaffuz etmeye dahi çekindiğimiz kelimelerden, sessizce geçiştirdiklerimizden, yakışık almayacağı için kendimize sakladığımız herzelerden, aklımıza geldiği hâlde yapmaya cesaret edemediğimiz eleştirilerden, dilimizin ucunda ince ince dilip gerisin geriye yuttuğumuz kinayelerden, pimini çekip fırlatmaya vakit bulamadan damağımızda patlayan sövgülerden, bulunduğumuz ortam itibarıyla ağır gelecek tabirlerden yahut hafif kaçacak esprilerden mürekkep bir adet çöplük dil. Başkalarıyla konuşurken ya da yazışırken sarfettiğimiz dikkatin, gösterdiğimiz nezaketin, verdiğimiz özenin posası. Bodrumkatında, tavanarasında ya da yastıkaltında olmasa da, genizkatında, damakarasında ya da dilaltında biriktirilen ve yeterince biriktiğinde, kokmaması, kokuşmaması için bir torbaya doldurulup ağzı bağlanarak, derhâl atılması gereken, geri dönüşümlü bir *Katı Atık Dili*." (s. 140)

Romanda çöplük fikri ve olgusuyla birlikte sınırlı olarak temizlik ve arınma fikri de yerini alır. Bir bakıma anlatıcı, çöplük fikri ve olgusu etrafında çöp evlerden şehrin çöplüğe dönüşmesine kadar genişleyen çöplük fikrinden insanın zihnindeki gereksiz bilgilere ve hatta dilin çöplüğe dönüşmesine kadar genişleyen çerçevede çöplük olgusuna yer verdikten sonra sınırlı şekilde temizlik ve arınmaya da yer ayırır. Burada temizlik ve arınmadan önce hayatın içinde yer bulan çöplük alanlarını belirlemek doğru olacaktır.

### **Mezarlık, hapisane ve toplum dışı cinsellik alanları**

Romanda mezarlıkları, hapisaneleri, yaşlıların ötekileştirildiği ve mahkûm edildiği yaşama alanlarını ve toplumun değer yargılarının dışında kalan cinsellik alanlarını da çöplük olgusu etrafında düşünmek mümkündür. Bu mekânlar, sahip oldukları ilk sözlük anlamlarının yanı sıra genişleyerek madde ötesine ait anlam alanları ve ifadeleri de kazanırlar.

Mezarlıklar, yaşama enerjisi biten insanların yaşayan insanlardan uzaklaştırıldığı mekânlardır. Toplum, bir bakıma insan kullandığı ve eskittiği nesnelere nasıl hayatının dışına atıyorsa, ölmüş kişileri de hayatının dışında bir mekâna atmakta, onları gömmektedir. Bu durum, atılan çöple atılan insanı bir noktada birleştirir. Nitekim romanda mezarlıktaki cesetlerin kaldırılıp üzerinde yol geçirileceği zaman yakını olmayan cesetlerin, kemiklerinin çevreye saçılması dağılan çöplerle birlikte düşünebileceğimiz bir imge yaratır ve ölmüş insanların çöpten farklı olmadığı düşüncesini de beraberinde getirir. Bu bağlamda mezarlıklar, insan çöplükleridir. Bu anlam düzleminde romanda her eşyanın kullanım süresi, böceklerin belirli bir ömrü olduğu düşüncesi ileri sürüldükten sonra eşyaların da, böceklerin de ölümlü olduğu, kullanımdan düşenlerin ya da ömrü dolanların çöpe atıldığı, ayrıştığı ve başkalaştığı ifade edilir. Arkasından bu anlam düzlemi çerçevesinde insanların da ölümlü olduğu, eşyalar gibi, hamam böcekleri gibi çürüdüğü, başkalaştığı söylenir. (s. 349)

Hapishaneler de bir tür insan çöplüğüdür. Hapishane, toplum içinde istenmeyen suçlunun, kirlenen insanın temiz insanlardan ve yaşama alanlarından uzaklaştırılması, burada ıslah edilip, yani arındırılıp topluma yeniden kazandırıldığı ya da idam edilerek yok edildiği yerdir. Çöp de kullanımdan düşen eşyanın, kirlenen ya da posası çıkan, kokuşmaya başlamış yiyecek maddelerinin insan hayatından ve yaşama alanından uzaklaştırılmasından oluşur. Bu bakış açısıyla çöplükle hapishane birleşir. Kahraman anlatıcının bulunduğu yer, aslında toplumun suçlulardan arındırıldığı yer olan hapishanedir. Bir bakıma anlatıcı, hayatın içinde kendi yerini de işaret etmiş olur.

Toplumun değer yargılarının dışında kalan cinsellik alanlarını da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu mekânlar da âdeta birer insan çöplüğüne dönüşmüştür. Romanda "(...) İstanbul'un üzerine Sodom ve Gomora'nın lanetini çekecek pavyonların ve teknil batakhanelerin kapatılmasını sağlamak/ Kiev ve Odessa genelevlerinden sökün edip, Galata sokaklarını mesken tutmuş fahişeleri kışkırtmak/..." (s. 44) şeklinde ifade edilen Bolşevik ihtilaline bağlı yeni oluşum, şehri çöplüğe çeviren hayat tarzının anlamını verir. Bunun yanı sıra toplumun onaylamadığı cinsellik alanlarının kapılarını aralayan kişiler, toplum tarafından cezalandırılmaya layık görülen kişilerdir. Bu yaşama alanlarına ait kişileri dışlayarak cezalandırmak, bu insanlardan uzaklaşmak isteği toplumun geliştirdiği bir tavır, hatta toplumu temizleme ve arındırma girişimidir.

Roman kişilerinden Mavi Metres'in yaşama alanıyla temsil ettiği insan tipi de bu çöplük olgusuyla birlikte düşünebileceğimiz anlama sahiptir. Çünkü o, babası yaşındaki zeytinyağı tüccarıyla sürdürdüğü metres hayatıyla toplumun dışına itilmiştir. İnsanlar onu

olumsuzlayan bir gözle bakarlar. Bunun yanında Mavi Metres'in çocukluğundan gelen dinî bilgileri yaşama alanıyla paradoks oluşturacak derecede kuvvetli yapı gösterir. O, yetişme tarzı, değerler sistemi ile yaşama tarzı arasına sıkışan, hayatın değersizleştirdiği biridir. Mutlu bir çocukluk dönemi geçirmiş iken üvey babanın hayatlarına karışması sevgisizliği, okulunu tamamlayamamasını, annesinden ve yaşadığı hayattan koparak dedesinin izini takip etmesini, üç değişik tarikatın sohbetlerine ve zikirlerine katılmasını, bir süre sonra orada da aradığını bulamayınca metres hayatı içine sürüklenmesini getirir. Aslında o, yaşadığı çocukluk cennetinden kopmuş, sevgiyi ve huzura ararken hayatın kirlenen tarafıyla karşılaşmak ve onu yaşamak durumunda kalmıştır. Önce zeytinyağı tüccarının metresi olmuş, sonra karısı tarafından terk edilen anlatıcıyla ilişki kurma yoluna gitmiştir. (s. 279-280)

Garip insanlar müzesi görünümüne sahip bu romanda cinselliğin toplum ya da etik değerler dışılığı daha da genişler. Bunlara Metin Çetin'in iş yerinden bir kadınla karısı Nadya'yı aldatması, Sidar'ın arkadaşının arkadaşı olarak tanıştığı kızı evine getirmesi ve kurduğu ilişki de bunlara eklenir. (s. 208-209) Romanın kurmaca dünyasında toplumun onaylamadığı, hayatın dışına ittiği olgulardan biri olarak kuaför Cemal'in gizli eşcinselliği de yerini alır. (s. 75)

### **Zihinsel çöplük alanları: Hafıza ve hatıralar**

*Bit Palas*'ta zihinsel çöplük alanlarıyla da karşılaşılır. Bu çöplük alanlarını saçmalama, mazi, hafıza ve hatıralar kurar. Romanda saçmalama zihin faaliyeti olarak insan zihninin gereksiz üretimlerinin dışarıya atılması bakımından çöple birlikte düşünölmeye müsait yapı gösterir. Bazen de mazi çöplük fikriyle birlikte gelir. Anlatıcı, "[z]aten böyle bir şeydi mazi. Kilimin üzerine dökölüvermiş kırıntılara benzemezdi. İnsan, canı istediği zaman pencereyi açıp, mazisini çırpamazdı." (s. 92) derken bunu ifade etmiş olur. Kimi zaman da insan hafızası âdeta çöp depolama yeri olarak karşımıza çıkar. Bir başka söyleyişle roman, insan zihninin çöplük alanlarını da gösterir.

10 numaralı daireye taşınan kiracının ev sahibinden kalan eşyaları atmak istememesi, onları koruması insan hafızasında bu eşyaların yer etmişliği düşüncesine dayandırılır. (s. 61) Ona göre insanın hafızası olduğu gibi eşyanın da hafızası vardır. Madam Teyze, erkek kardeşinin ölen kocasından kalan fotoğrafları ve eşyayı dağıtması üzerine psikolojik refleks geliştirmiş, başkalarına ait eşyaları toplamaya başlamış, zamanla bunlar çöp yığınlarına dönüşmüştür. Böylece zihinde başlayan çöplük olgusu dış mekânda da karşılığını bulmuştur.

### **Kolektif bilinçten kopuş, ruhun kirlenmesi ve çöplük alanları**

Romanın kurmaca dünyasında kolektif bilinçten kopuş gerçekleşmiş, sosyal hayat ve insan ruhu kirlenerek çöplüğe dönüşmüştür. Roman, insanları bir arada tutan, onları birbirine bağlayan ruh ve duygu bütünleşmesini vermez. İnsanları bir arada tutan şey değerler sistemi değil, Bonbon Palas'ta yaşamalarıdır. O da binanın mimarisine bağlı olarak birbirlerinden kopuk modern yaşama tarzıdır. Böyle bir yaşama tarzı ve toplum yapısı insanları bir yandan ferdî benliklerine mahkûm ederken diğer yandan bencil, çıkarıcı ve fırsatçı kılar. Kolektif ruhtan ve değerler sisteminden uzaklaşan, gittikçe maddileşen hayat algısına bağlı olarak ruhun kirlenmesi ve çöplük alanları oluşacaktır.

*Bit Palas*, bir tarafıyla modern insanın kendi içine sürgünlüğünün ve yalnızlığının romanıdır. Agripina yalnızdır, Madam Teyze yalnızdır, Nadya yalnızdır, Su yalnızdır, Ben Anlatıcı yalnızdır, Mavi Metres yalnızdır, Hacı Hacı yalnızdır, Sidar yalnızdır. Her biri kendince yalnızlıktan kurtulmak için çıkış yolları arar. Kocasından yalnızlaştırılan Agripina, klinikte yatar. Hayatı olumsuzlayan, insan ilişkilerinde kopukluğa ve iletişimsizliğe yol açan da bu yalnızlaşmadır. Bu da sonunda kolektif hayattan ve bilinçten kopuşu getirir. Nitekim, Madam Teyze'nin çöp evinin uzun süre sonra küçük bir kız çocuğu olan Su tarafından fark edilmiş olması iletişimsiz, bir birinden kopuk sürdürülen hayatların sonucudur.

Zekeriya Ateşmizaçoğlu, annesinin bütün çabalarına rağmen hayatın içinde her bulduğu fırsatta yanlış yollara saparak babasının cebinden para aşırma, okulda kendisinden güçsüzleri ezme, sigara içme ve köşe dönme fikriyle ilk gençlik yıllarından itibaren "başlı başına bir utanç ve azap kaynağı olup" çıkar. (s. 99) Sonunda sular idaresinden rüşvet almak suçundan atılır. O da "manevi sığınağın dünyevi versiyonu"<sup>1</sup> olan eve sığınır. Artık bütün hayatını dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı şüphe içinde kalın perdelerin arkasında etrafi gözetleyerek geçirecektir. Onun hayatı gibi ruhu da kirlenmiş, iç dünyasında çöplük alanları oluşmuştur.

*Bit Palas*'ta Mavi Metres'in sürdürdüğü metres hayatı, Zekeriya Ateşmizaçoğlu'nun her fırsatta karısını aldatması, anlatıcının Ethel aracılığıyla tanıdığı, güzel bir kadın olarak tasvir ettiği Ayşin'le evlenmesi, evlilik hayatı sürecinde çirkin bir kadın olduğunu birkaç defa vurgulama ihtiyacı duyduğu karısının en yakın arkadaşı Ethel'le evlilik dışı ilişki kurması ve bir süre sonra ilişkilerinin bayağılaşması (s. 131-151) romanda sosyal hayatın, ruhun ve insan ilişkilerinin kokuşmuş yanlarını sergilemeye yöneliktir. Anlatıcının kadınlara ve eski karısı

<sup>1</sup> Richard Sennett, *Gözün Vicdanı*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, Ayrıntı yayımları, İstanbul 1999, s. 38.

Ayşin'e bakışı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir yapıda karşımıza çıkar. Kadınları olumsuzlayan bu bakış, eski karısına argo kelimelerle yaklaşmasını getirir.

### **Genetik çöplük**

Romanda, *genetik çöplük* şeklinde ifade edebileceğimiz alana girebilecek insanlarla da karşılaşılır. Roman, genetik çöplüğün anlamını doğrudan ve açıkça vermez. Ancak, çöplük etrafında anlatılanlarla roman kişilerinin fizik özellikleri ve genetik bağları birleştirildiğinde *genetik çöplük* olgusuna yorum yoluyla ulaşmak güç değildir. Üstelik romanda insan fizyolojisine ait bozuklukların genlerden geldiği tezine inanan karakterler de bulunmaktadır. Bunlardan Zeren Ateşmizaçoğlu, "dünyadaki her türlü aksaklığın bozuk genlerden geldiğine inanır" (s. 99) Bu tür kişiler, genellikle diğer insanlar tarafından yadırganan, varlığı pek onaylanmayan, hayatın dışına itilmeye çalışılan kişilerdir. Haksızlık Öztürk, Zekeriya Ateşmizaçoğlu ve Hacı Hacı'nın 7,5 yaşındaki torunu bunlar arasındadır. Bu isimlere vak'a zamanının dışında kalan Zekeriya Ateşmizaçoğlu'nun dedesinin kardeşi Hüdhüd Hamdi ile oğlunu da eklemek doğru olacaktır. Bunlar, özellikle vücut yapılarındaki farklılıkla diğer insanlardan ayrılırlar.

Böcek ilaçlama şirketi sahibi Haksızlık Öztürk, kısa boyuyla dikkatleri üzerine çeker. Onu gören Hacı Hacı'nın üç küçük torunundan "kız olanı (...) Aa, şuna bakın! Cin gelmiş!" diye cıyak cıyak bağırır. (s. 12) Anlatıcının ironik bakışıyla durum hiç de öyle değildir: "Haksızlık Öztürk'e haksızlık ediliyordu. Cin falan değildi. Sadece orantısız yüz hatlarına, aşırı büyük kulaklara ve talihsiz bir saç rengine sahip, kısa boylu bir adamdı o kadar; yani çok kısa. Bir metre kırk buçuk santimdi." (s. 13)

Zekeriya Ateşmizaçoğlu, eğik ve büyük burnuyla diğer insanlardan ayrılır. Onun burun yapısını hangi aile ferdinden almış olabileceğini uzun süre araştıran annesi Zeren Ateşmizaçoğlu, sonunda "gen zanlısı"nı bir fotoğrafından yakalar. Bu, eşinin dedesinin kardeşi Hüdhüd Hamdi'den başkası değildir. (s. 101) Zekeriya Ateşmizaçoğlu'nun burnunun birçok defa kırılması, arkasından gelen bir dizi ameliyatlar, burnun şeklini düzelterek yerde daha da kötüye gitmesine yol açar.

Zekâsıyla dikkat çeken Hacı Hacı'nın 7,5 yaşındaki torunu, vücudundan fazla büyüyen normalin bir buçuk katı "damacana kafa" yapısı, arkaya bükülemeyip maymun gibi içe bükülen elleriyle farklı görünüme sahiptir. İnanç sistemine bağlı hayat anlayışı içinde kendisini konumlandıran Hacı Hacı, çocuğun zekâsıyla vücut yapısını birleştirdiğinde zaman zaman bu çocuğun cinlerin çocuğu olabileceği düşüncesine kapılmaktan kendini alamaz. Bir

yandan da gelini hakkında iftiraya varan olumsuz düşüncelere kapıldığı fikriyle günah işlemekten korkar.

### **İnançlar çöplüğü, çöplükleşen inançlar**

Romanda, bunu açık olarak ifade etmese de, inançların da çöplük alanlarıyla karşılaşılır. Batıl inanışlar, evliya kültü, inanmadığı hâlde inanca bağlı motiflerden yarar sağlama, inanç değerlerini çıkarları doğrultusunda yorumlama, hatta inanca bağlı değerler sisteminden uzaklaşma, hayatın dışına itme böyle bir yapıda düşünölmeye müsaittir. Ayrıca batıl inançların kişilerin hayatını çekilmez hâle getirdiği de görülür. Ancak toplum hayatına yayılmış bir inançlar sistemi söz konusudur. Batıl ya da gerçek, insanların tutunmaya çalıştığı birtakım inanışlar onların hayatını derinden etkiler ve yönlendirir. Roman kişilerinden Meryem, buna iyi bir örnektir.

*Bit Palas*'ta evliya kültü çevresinde bir yandan evliya mezarlarını yağmalayanların başlarına gelen korkunç hikâyeler anlatıldığı bilgisi verilir, (s. 25) diğeryandan Kalkıtıgöçeyledi Dede'nin mezarının yolculuğa çıkacaklar tarafından ziyaret yerine dönüştürölmesi, sessizce gidip dua edilmesi, "otobüs, feribot ya da uçak biletlerinin mezar taşına" sürtölmesi anlatılır. Roman bu durumu "Kalkıtıgöçeyledi Dede isminin oradan oraya taşınmakla özdeşleşmesinden olsa gerek, uzun yola çıkacak yolcuların hayırlısıyla gidip, gittikleri yerde hayır bulabilmek için, yola çıkmadan bir gün evvel buraya uğrayıp, hayali bir gümrük görevlisinin onayını alır gibi, biletlerinin bir köşesini mezarın etrafındaki pas rengi balçığa batırdıkları parmaklarıyla damgalamaları âdet hâline gelmişti." (s. 31) şeklinde dikkatlere sunar. Fakat, bunlar yaşanan hayat içinde paradoksunu kuran ironik görünüme sahiptir. Bir yandan inanç temeline dayanan asılsız evliya kültü yaratılırken diğeryandan Bonbon Palas'ın bulunduğu mahalle mezarlığın üstüne yapılmıştır.

Mavi Metres'te mavinin saflığı ve umudu temsil etmesi, metres kelimesi ve hayatıyla paradoks oluşturur. Mavi Metres, inanç sistemine bağlı dedesinin hayat çizgisinden gelen değerlere sahiptir. Fakat sevgisizliğin küçük yaşta savurduğu bir hayatın içine yuvarlanacak, tarikatlara devam edecek, sohbet ve zikirle katılacak, sonunda kendini metres olarak bulacaktır. Onun hayatında babasızlığın açtığı boşluğu inanca bağlı sohbetler ve zikirler dolduramamış, annenin sevgisi aile ortamında yaşayabileceği imkânı sunmada yetersiz kalmış, sonunda inanç katmanıyla ters istikamette gelişen bir hayatın içine yuvarlanmıştır. O, artık inanç değerleriyle çöplükleşen hayat arasında sıkışmış hayatını sürdürmek zorundadır.

Mavi Metres'i metresi yapan, ona daire tutarak ev düzenleyen, karısını sevmemesine rağmen ondan boşanmayan zeytinyağı tüccarının inanç değerlerine atıfta bulunan hayat felsefesi hayatın, bu bağlamda dinî hayatın kirlenen, çöplükleşen yanlarını göstermeye yöneliktir. Zeytinyağı tüccarının Mavi Metres'e tuttuğu evde ilk akşam içki sofrasında "[s]en benim helalimsin" dedikten sonra "dinimiz de müsaade ediyor. Adil olmak şartıyla dörde kadar yolu var." (s. 157) demesi inanç sisteminin nasıl yozlaştırıldığını, insanların çıkarlarına bağlı nasıl kullanıldığını gösterir. Bu söz üzerine masadan gülererek kalkan Mavi Metres'in ayetin tamamını bilmesi içine yuvarladığı yaşama şekliyle inanç sistemi arasındaki paradoksun ayrıca üzerinde düşünülmesini gerektirir. İnsanlar kokuşan hayatın ve ilişkiler ağının içerisinde inanç sistemine bağlı yorumlar getirerek yaşama tarzlarını meşrulaştırmaya çalışırlar. Aslında bu durum insanî değerler bozulmuşluğunun inanç sistemini de içine katmasından, çöplükleştirmesinden başka bir şey değildir.

*Bit Palas*'ta inanç sistemi ve ritüeller çerçevesinde üzerinde durulması gereken karakterlerden biri de Meryem'dir. Kapıcının eşi olan Meryem, İstanbul'a gelirken yanında bütün yerel değerler sistemini, inanış ve ritüellerini de getirmiştir. Onun inanç sistemi geniş olarak batıl inanışlar üzerine kurulmuştur. Gündelik hayatını daha ziyade *nazar* idare eder. Buna Meryem'in ve Mavi Metres'in evliya kültürüne bağlı olarak evliyalara adakta bulunması da eklenir. (s. 345-346) İnsanın kendisini merkeze alan, metafizik ve aşkın açımdan mahrum bırakan bu batıl inanışların çevrelediği inanç şekli, insanın kendisini aşarak genişlemesine değil içe kapanmasına yönelik fonksiyon üstlenir. İnsanın iç dünyası zamanla âdeta batıl inançlar çöplüğüne dönüşür.

### **Çöpün ideolojisi**

Bachelard, içtenlikli mekân konumundaki evin karşısına "*düşman mekânlar*"ı koyar.<sup>2</sup> O, bu mekânları "nefret ve savaş mekânları" olarak niteler.<sup>3</sup> *Bit Palas*'ta Bachelard'ın nitelediği gibi düşman mekânlarla karşılaşılır. Bu mekânlar çöplükleşen çevreden, kokudan ve çoğalan böcekten dolayı durulmamaya başlayan evin içine kadar labirentleşerek daralır. Böylece insanın temel sığınağı içtenlikli mekân durumundaki ev de düşman mekânlardan biri olmaya başlar. Bu noktada çöple bütünleşmeye çalışan yaşamaların yanında çöplükleşen mekânlara karşı oluş da başlar.

<sup>2</sup> Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 27.

<sup>3</sup> *age.*, a.y.

Roman kişilerinin bir kısmı çöple duygu bağı oluştururken, çöpçülerin çöpleri toplayıp çöplüğe atmalarına kadar geçen süreçte kendilerinin bir parçası gibi görür. Roman kişilerinden biri olan Madam Teyze işi daha da ileriye götürerek çöp etrafında bir bilinç ve hayat anlayışı inşasına girişir. Buna ters istikamette çöplükler ya da çöplükleştirilen mekânlar, karşı ideolojilerini de üretir. İnsanlar, iç dünyalarının konumlandığı mekânları çöpten koruyabilmek için işi mezarlık figüründen ve evliya kültüründen yararlanmaya kadar götürürler.

Her ideoloji gibi çöp de kendi etrafında söylemini üretir. Çöplükleşen mekânları düşman mekânlar, nefret ve savaş mekânları olarak gören çöp karşıtı insanlar, çöpün yayılmasına karşı savaş açarlar. Çöp dökülerek çöplük hâline getirilmeye çalışılan yaşama alanlarına yakın duvarlara yazılan yahut tahta üzerine yazılıp ağaçtan sarkıtılan yazılar bu *anti-çöpizm* ideolojisinin gösterge alanları olur. Özellikle kurmaca dünyanın sonuna doğru yoğun şekilde yer verilen,

“Buraya çöp döken eşektir” (s. 372)

“Çöp atanın anası” (s. 372)

“Buraya çöp döken eşşekoğlu eşşektir” (s. 372)

“Buraya çöp atanın her türlü küfre laiktir.” (s. 372)

“Buraya Çöp atan Orospu Çocuğu İnsan Olan Anlar” (s. 372)

tarzı sloganlar, bu ideolojinin söylemini açığa vurur. Fakat kırık dökük yazılarla, imlânın çoğu kez yanlış kullanıldığı, argoya, küfre ve sövgyüye çıkan sözlerin ifade aracı olan bu yazılar da aslında yaşama alanlarının, dilin ve sonunda insanın iç dünyasının kirletilmesinden, çöplükleştirilmesinden başka bir şey değildir.

### **Temizlik ve düzenleme**

*Bit Palas*'ta temizlik ve düzen fikri evden başlayarak çevreye ve insanlara doğru genişler. Bu durum evin temizlenmesi, çevrenin temiz tutulması düşüncesinden insanların temizlenmesine, vücut yapılarının düzeltilmesine kadar genişler. Rousseau'dan yapılan bir alıntıyla depremlerin insan nüfusu üzerindeki etkisi olumlu bir şey olarak vurgulanır.

Anlatıcı ev temizliği ile birlikte kadınları gündeme getirir. Önce temizliği, sonra ev temizliğini ikiye ayırır. Onun söyleyişle “[e]v temizlikleri ikiye ayrılır: dünden gelip yarına gidenler ve ne dünü, ne yarını olanlar. Gerek sebepleri, gerek tesirleri itibariyle birbirlerinden öylesine ayırdır ki bunlar, birinin olduğu yerde ötekinin esamisi bile okunmaz. Dolayısıyla, ev temizliği yapan kadınlar da ikiye ayrılır: dünden gelip yarına gidenler ve ne dünü, ne yarını



olan radikaller." (s. 211) Bu bakış açısıyla anlatıcı, temizlik konusunda gelenekçi kadınları olumlu değerlendirirken radikal kadınları olumsuzlar.

Romanda temizlik aynı zamanda düzen fikrini de getirir. Buna göre "[g]elenekçi kadınların temizlikleri, evin düzenini korumak adına yapılan bir faaliyet değil, düzenin ta kendisidir." (s. 212) Fakat radikal kadınlar "[y]arım asırdır, içinde cinlerden başka kimseciklerin barınmadığı, kokuşmuş, çürümüş, kasavet kovuğuna dönüşmüş bir izbeyi, bunca zaman sonra ilk defa temizleyip yaşanır hâle getirmekle yükümlüymüşçesine koyulurlar işe." (s. 212) Onların "temizlikleri, bir düzen sağlamak şöyle dursun, evlerinde hüküm süren düzensizliğin başlıca sebebidir." (s. 212)

İnsan olarak kadın, hangi tür hayatın içinden gelirse gelsin zaman zaman temizlenme, arınma ihtiyacı duyar. Temizlenmesini gerektiren şey, genellikle önünde açılan yeni yaşama tarzı olur. Anlatıcı kadından anneliğe geçiş sürecini "Anneliğin resmî tarihi titiz bir temizlik gerektirir hafızanın kuytularında." (s. 47) şeklinde ifade ederken bunu söylemiş olur.

Bazen roman kişileri hafızalarını hayatlarında karşılaştıkları olumsuz kişi ve davranış şekillerinden temizlemek, orada oluşan çöplük alanlarından kurtulmak ister. Ancak bütünüyle geçmişini yok edemeyen roman kişileri, bu kişi ve davranışları düzelterek hatırlamayı, hayatlarına taşımayı sürdürürler. Bundan sonra roman kişilerinin hafızalarında geçmiş hayatlarının oyuncusu konumunda olan kişilerin yerine, aynı isimleri taşıyan, fakat değişen, olumlanan veya olumsuzlanan şekliyle yeni figürler doğar. Nitekim kahraman anlatıcının ölmüş olan babası etrafında annesinin yaptığı şeyi anlatırken,

"Çabuk çabuk süpürüverdi, ölen kocasının asla sevmediği, beğenmediği, istemediği tüm özelliklerini belleğinin dışına. Nihayet temizliğini bitirip, diktiği kıyafeti babamdan kalan boşluğa giydirdiğinde, sadece ailesinin selametini düşünüp durmadan bunun için çalışan, karşılığında tek lüksü akşamları karısıyla karşılıklı oturup bir iki kadehcik içmek olan, bir zehiri varsa bile içine akıtan; asla söylenmeyen, şikâyet ya da küfür etmeyen, etten ya da sinirden değil de eften püften; tekdüze bir ağıdı andırırcasına renksiz ve fersiz bir adam oturuyordu masada. Annem bu rahmetliyi o kadar sevdi, ona o kadar yürekten inandı ki, altı ay sonra tekrar evlenmeye karar verdiğinde, kendisine koca olarak seçtiği adam, masadaki hayaletin tıpatıp aynısıydı.

Bu zaman zarfında onun belleğinin dışına süpürdüklerini ben topladım çuval çuval. (...) Fakat sonuçta, ağzı sımsıkı bağlanıp kapının önüne konmuş çöp torbalarını birer birer açarak, içlerindeki tüm nahoş hatıralara inadına sahip çıkarak kendi ellerimle diktiğim hayalet, ötekinden daha yakın olmadı hakikate." (s. 227-228)

şeklinde verdiği bilgiler bu çerçevede anlam kazanır. Burada anneye ters istikamette baba karşısında anlatıcının geliştirdiği koruyucu refleks dikkat çeker. Bir yandan annenin zihin planında ölen kocası etrafında ondan kalan hatıraları atarak oluşturduğu yeni imaj, diğer yanda anlatının bu oyuna bir tarafıyla katılması ve oluşturduğu baba imajının gerçekliğine yakın olması psikanalitik çözüm isteyen bir davranış şekli olarak belirmektedir.

Varlıkların hayatta kalabilmesi ve hayatlarını sürdürebilmesi bazen hafızalarında yapacakları temizlikle mümkün olur. Aşkın ölümsüz olabilmesi için de hafızanın ölümlü olması şarttır. Bu konuda şöyle bir yorum yer alır:

“Profesör Kandinsky’ye göre, aşkın ölümsüz olabilmesi için, hafızanın ölümlü olması şarttı; daha doğrusu, tıpkı gece ile gündüz, ya da ilkbaharla sonbahar veya şu küçük, şirin baştankaraların hipokampuslarındaki nöronlar gibi ölüp ölüp dirilmeyi başarabilmesi. Beyinleri son derece basit, gövdeleri gayet dayanıksız olan bu kuşlar, yumurtalarını sakladıkları kovukları, kışın soğuğunu nasıl atlatacaklarını, nerelerden yiyecek bulacaklarını ve daha onlarca elzem bilgiyi hatırd tutmak zorundaydılar. Oysa hafızaları bunca bilgi kırıntısını barındıracak kadar geniş olmadığından, bildiklerini üst üste istifleyerek depolamaya çalışmak yerine, her sonbaharda toptan temizlik yaparlardı beyinlerinin kovuğunda. Böylelikle, tek bir belleğe inatla tutunmaktan ziyade, mevcut belleklerini yok edip, yenisini yaratabilmelerine borçluydular böylesine çetrefil şartlarda hâlâ hayatta kalabilmelerini.” (s. 174)

Romanda aşk temizlenme ögesi olarak anlam kazanır. Kahraman anlatıcı “[b]ir insanı sevmek, gamhânesinde bir türlü huzura erememiş hikâyeleri tomar tomar çıkartıp, birer birer temize çekmek demektir. Aşk ise, o hikâyelerin peşisıra dalıp sevdiğinin hayalhânesine, onun tasvir ettiğiinden daha ötesi ve tezyin ettiğiinden daha çirkiniyle karşılaştığın hâlde, çıkmayı istememektedir oradan.” (s. 297) derken bunu ifade etmiş olur.

Romanın kurmaca dünyasına aykırı fikirler de girer. Depremde ölen insanlar hakkında Sidar’ın Rousseau’dan aktardığı fikir bunlardan biridir. Sidar, “[a]ma aynı Rousseau, Voltaire’e yazdığı mektuplarda yüzlerce insanın canını alan Lizbon depreminden hayırla bahsetti. Ara sıra bu tür temizliklerin gerekli olduğunu söylemeye getirdi, yani nüfusun niceliği ve niteliği bakımından.” (s. 203) demesi bunlar arasındadır.

### **Arınma**

*Bit Palas* romanında, temizlikle birlikte, insanın daha çok psikolojik olarak temizlenmesi anlamına gelen arınma fikri de sınırlı şekilde yerini alır. Arınma, insanın iç

dünyasında biriken olumsuzluklardan, ağırlıklardan kurtulması, onları iç dünyasından dışarıya atması ya da içinde bulunulan olumsuzluklardan çıkmayı, uzaklaşmayı ifade eder. Arınma, insanın kökenlerine dönüşüdür.<sup>4</sup> Aslında insan, her zaman için arınma ihtiyacındadır. Zira, nesnelere kirlenmesi gibi insanın iç dünyasının da kirlenmesi söz konusudur. Hatta gündelik hayatın içerisinde iniş çıkışlarıyla, farklı psikolojik durumlarıyla karşılaşan insanın iç dünyası, dış dünyanın nesnelere daha çabuk kirlenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu sebeple insan, ruhunu arındırmak, içini ezen fazlalıklardan kurtulmak ister.

Yaşanan hayatın içerisinde insanlar da kirlenir. Bu kirlenme çoğu zaman insanın yazgısıyla gelen, kendisini aşan bir boyutta anlam kazanır. Agripina Fyodorovna Antipova, bu tür kirlenmeyi yaşayanlardan birisidir. O, "(...) çamura yuvarlanmış bir inci tanesi gibi yeniden temizlenip ışıldayacağı günü beklemişti[r]." (s. 45) Fakat sonunda bunun gerçekleşmeyeceğini anlar. İnsanın temizlenmesi ve arınması kolay değildir. Daha hayata gelirken kendisine biçilmiş olan rolü oynamak durumundadır. Bu rol, çoğu zaman hiç de temiz bir yaşama alanı sunmayacaktır.

Arınma bazen çekilen sıkıntıların sonunda ulaşılan, varılan bir sonuçtur. *Bit Palas*'taki "[a]ma bu hâl giderek, uysal ve itaatkâr bir tevekkülden çıkıp, inatla ve tutkuyla methiye yazmaya benziyordu kahıra. Adeta çektiği eziyetlerden ötürü gizliden gizliye kıvanç duyuyor; ağulandıkça arındığına, kullarına teslim oldukça Tanrı'ya yaklaştığına inanıyordu." (s. 43) ifadesi arınmayla ilişkilendirebileceğimiz anlama sahiptir.

Romanın kurmaca dünyasında bazen arınma iç huzura kavuşma şeklinde anlamını bulur. "Hijyen Tijen geciktikleri için meraklanmışa benzese de öğleden sonraki huzursuzluğundan arınmış görünüyordu." (s. 117) cümlesi bunu ifade eder.

Bazen de arınma, hem zihnen hem de bedenen yapılması gereken bir işleme dönüşür. Anlatıcı, "[a]ma dün gecenin nahoş tortusundan arınmayı başarsam bile, apartmanı saran şu iğrenç çöp kokusundan kurtulamayacağım besbelli." (s. 136) derken içkili bir gece eğlencesinden ve o gecenin içki, puro kokularından zihnini toplayarak, çamaşır makinesinde giyeceklerini yıkayarak temizlenme ve ondan da çok arınma çabasını ifade eder.

Mavi Metres'in günlüğüne not düşerken yazdığı "[y]itirilmiş bir masumiyete inanmak mesela. Ya da şu dünyanın en zelil çöplüklerini merakla karıştırırken, kirle pislikle temas etmemek için ele giyilen eldiven, semavi kadifeden... berrak, parlak, sonsuz bir gök mavisinden." (s. 153) cümleleri, insan ruhunun hayatın kirleticiliği içinde hep daha güzel ve temiz yaşamayı arayışının bilinçaltı düzlemindeki görünürlüğüne ifadesi durumundadır. Bir

<sup>4</sup> Martin Lings, *Simge ve Köken Örnek Oluşum Anlamı Üzerine*, Çev. Süleyman Sahra, Hece yayınları, Ankara 2003, s. 78.

tarikat mensubunun torunu olan Mavi Metres, nişanlısının inancıyla alay etmesi üzerine, ruhunun aldığı yaranın acısıyla, kendini cezalandırmaya, vücudunu yaralamaya girişir. O, hayatın içinde artık uç bir yaşama alanını seçmiştir.

Hacı Hacı için *tövbe etmek*, zihnindeki olumsuz fikirlerden kurtulma ve arınma ögesi olarak belirir. 7,5 yaşındaki zeki, çarpık vücutlu torununun "*cin dölü*" olabileceğini düşündükten sonra gelininin namusundan şüphe ettiği için "[d]erhâl içinden tövbe edip, zihninden kışkırladı bu habis fikirleri. Tövbe etmek onda bir refleks hâlini almıştı. Ne zaman irkile, ani bir kas seğirmesi gibi, neredeyse istem dışı bir itkiyle basardı tövbeyi." (s. 119) ifadeleri bunu gösterir. Yine anlatıcının Beyfendi şeklinde adlandırdığı anlatıcı da Ethel'in gözüyle arınma arayışıyla karşılaşır. "**Beyfendinin Umarsızca Kaşarlanmış Vicdanını Aklama Projesi için düştük yollara! (...) vicdan azabından kurtulmak için, herkes gibi olduğunu ispatlamak istiyorsun şimdi de. Ne kadar çöp yazısı toplarsak, o kadar masum sayılacağını zannediyorsun.**" (s. 371) cümleleri bunu gösterir. "Aramaktan kendimi alıkoyamıyorum; arayınca buluyor, bulduklarımı topluyor, topladıklarımı biriktiriyor ve birikenleri atmaya kıyamıyorum." (s. 376) diyen anlatıcı da vicdan azabı içinde arınma arzusuyla hareket eder. Böyle bir davranışla ölümüne dolaylı yoldan sebep olduğu kadının yaptığını başka bir şekilde hayatında uygular. Madam Teyze'nin yaptığını yapmak, onun ölümünden sonra anlatıcının arınabilmesi, vicdanını rahatlatması için kendiliğinden başlayan bir süreçtir. Kendisi bunu,

"Tanrım! Ellerimde yaşlı bir kadının kanı değilse bile ahı var. İnsanları hafife almanın bedelini ağır ödedim. Sonunda iblisi gördüm; hem de kendi gözlerimle. Gördüm ama tek sana iman ettim tanrım. Herkes gibiyim ben de. Bak öteki kulların da bir sürü yazı yazmışlar duvarlarına. Meğer son derece sıradan bir şeymiş yaptığım. Meğer sandığım kadar sıra dışı bir adam değilmişim. Şükürler olsun sıradanlığıma! Eğer onları seviyorsan, beni de bağışlayabilirsin.... Bağışlarsın di mi tanrım? (...) Kim çöplüklerde arınmış ki sen arınabilesin..." (s. 371)

şeklinde ifade edecektir. Aktardığımız metnin son cümlesi aslında çöplük ve arınma fikrinin paradoksunu ifade eder. Roman kişilerinin bir kısmında arınma arzusu ve isteği belirse de bu, gerekli ve yeterli bir çabaya dönüşmeden kalır.

Hayatın içerisinde iyi ve ideal olana ulaşma istekleri olan kişiler, yazgılarının belirlediği ölçüde hayatlarında bazı arızalarla karşılaşır. Bunları aşma konusunda başarısız ya da başarılı olurlar. Bundan sonra arınma çabası gerçekleşir. Bu, insan hayatında oluşan çöplüklerin atılarak insanın yücelmesini, en iyiye ulaşmasını sağlamalıdır. Ancak bu arınma, temizlenme çabası gerçekleşmezse kişi kaosa sürüklenir. Sonuç olarak hatıra, tarih, inanç,

aidiyet, dil, hafıza, hatıralar, kısacası bütün hayat bir çöplüğe dönüşür. Madam Teyze'nin çöp evi tespit edilmiş, temizlenerek apartman çöp kokusundan ve böcekten kurtarılmıştır, ama, bunu sağlayan kişilerin başında gelen anlatıcı kurtulamadığı vicdan azabından dolayı çöp yazıları toplamaya başlamış, böylece kendisi de yeni bir çöplük oluşturma yoluna girmiştir. Romanın kurmaca dünyası böylece çöpün ve çöplüğün hiç bitmeyeceği mesajını da yüklenir.

Romanın sonunda başına dönülen, aslında her şeyi hapishaneden uydurduğunu söyleyen, okuduğumuz romanın gerçek olmadığını, yalan da olmadığını, gerçekte yalanın arasındaki alanın kaldırılması, birbirine karıştırılmasıyla ortaya çıkmış *saçma* olduğunu söyleyen anlatıcı, böylece *Bit Palas*'ın bir kurmaca yani postmodern roman olduğunun bilgisini de verir. Roman saçma olduğu gibi, çöp ve çöplük etrafında anlatılan hayatlara benzer şekilde bizzat hayatın kendisi de "saçma" dır. (s. 381)

### **Kaynaklar**

Bachelard, Gaston, *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1996.

Lings, Martin, *Simge ve Köken Örnek Oluşun Anlamı Üzerine*, Çev. Süleyman Sahra, Hece yayınları, Ankara 2003.

Sennett, Richard, *Gözün Vicdanı*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, Ayrıntı yayınları, İstanbul 1999.

Şafak, Elif, *Bit Palas*, Metis yayınları, İstanbul 2002.